

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Çevre Sosyolojisi Bağlamında Sokrates'ten Aristoteles'e İnsan-Doğa İlişkisi

Human-Nature Relations from Socrates to Aristotle in the Context of Environmental Sociology

Cemal YALÇIN¹ 

Öz

Çevre sorunları her ne kadar günümüz dünyası için tehditkâr bir hale gelmişse de, insanlık tarihi boyunca bu sorunlarla karşılaşanları düşünmeye itmiştir. Modern anlatının sanayi devrimi sonrasında yüklediği çevresel yıkımların sorumluluğu tartışılmaz bir gerçeklikken, insanlığın tarihin erken evrelerinden beri bu sorunlarla karşılaştığını bilmek gerekir. Bu makale, Antik Yunan felsefesinde filozofların söylemlerinde çevresel öğelerin varlığına olan merakla başlamış ve bulguların yeterli olduğu kanısıyla yazıya dökülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma, Sokrates, Platon ve Aristoteles'te insan-doğa ilişkisine dair kavrayışların çevre sosyolojisi bakımından yeniden okunması üzerinedir. Sokrates'in epistemik tevazu ve 'durdur-düşün' çağırısı, modern teknik müdahalelerde ihtiyat ilkesine felsefî bir temel sağlar. Platon'da ölçü ve ölçek ilkeleri, "sağlıklı/ateşli kent" karşıtlığı, 5040 hane ve kleros düzeni, orman-su ilişkisi ve yer seçimi gibi somut tasarımlarla kurumsallaşır. Aristoteles'te teleoloji ve ruh kuramı canlıların içsel amaçlılığını temellendirirken, oikonomia-chrēmatistikē (ev ekonomisi-para kazanma sanatı) ayrımı, ortak yarar ve ölçek duyarlı kent anlayışı sürdürülebilir yönetimin etik-kurumsal omurgasını destekler. Bulgular, klasik metinlerin çevresel sürdürülebilirliği yalnızca bireysel erdemle değil, ölçü, yasa ve ölçek duyarlılığıyla birlikte düşündüğünü ve müştereklerin korunmasına ilişkin güncel tartışmalara kurucu göndermeler içerdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sosyolojisi, İnsan-Doğa İlişkisi, Ortak Yarar, Ölçülülük, Sürdürülebilir Yönetim

Abstract

Environmental problems, although they have become increasingly threatening in today's world, have prompted reflection on those who have encountered such issues throughout human history. While the responsibility for environmental destruction attributed by the modern narrative to the post-Industrial Revolution era is an undeniable reality, it is also necessary to recognize that humanity has faced these problems since the early stages of its history. This article emerged from a curiosity about the presence of environmental elements in the discourses of philosophers in Ancient Greek philosophy and was written with the conviction that the findings were sufficient. Accordingly, this study focuses on a reinterpretation of the conceptions of the human-nature relationship in Socrates, Plato, and Aristotle from the perspective of environmental sociology. Socrates' epistemic humility and his call to "stop

¹ Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Türkiye, cyalcin@cumhuriyet.edu.tr

and think” provide a philosophical foundation for the precautionary principle in modern technological interventions. In Plato, principles of measure and scale are institutionalized through concrete designs such as the opposition of the “healthy” and “feverish” city, the arrangement of 5,040 households and the kleros system, the relationship between forests and water, and considerations of site selection. In Aristotle, teleology and the theory of the soul ground the intrinsic purposiveness of living beings, while the distinction between oikonomia and chrēmatistikē, along with an emphasis on the common good and a scale-sensitive understanding of the polis, supports the ethical and institutional backbone of sustainable governance. The findings demonstrate that classical texts conceptualize environmental sustainability not only in terms of individual virtue but also in conjunction with measure, law, and sensitivity to scale, and that they contain foundational references to contemporary debates on the preservation of the commons.

Keywords: Environmental Sociology, Human–Nature Relations, Common Good, Moderation, Sustainable Governance

1. GİRİŞ

İnsanlığın 21. yüzyılda karşı karşıya kaldığı iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve ekosistem tahribatı gibi küresel çevre sorunları, salt teknolojik veya politik birer mesele olmanın ötesinde, derin bir felsefi problemi işaret etmektedir: İnsan, doğa ile nasıl bir ilişki kurmalıdır? Bu ilişki, hâkimiyet ve kaynak sömürüsü üzerine mi, yoksa uyum ve sorumluluk üzerine mi temellenmelidir? Modern çevre etiği tartışmaları bu soruyu çoğunlukla modern ve çağdaş düşünürler üzerinden yürütmektedir. Ancak Batı düşünce geleneğinin kurucu metinlerine, özellikle de Sokrates, Platon ve Aristoteles'in eserlerine dönüldüğünde, bu temel sorgulamanın izlerinin şaşırtıcı bir derinlik ve öngörüyle döşenmiş olduğu görülür.

Türkiye'deki akademik literatürde, Antik Yunan felsefesinde doğa kavramı üzerine genel çalışmalar (örneğin Arslan, 2006) ve Platon ile Aristoteles'in temel eserlerine dair yetkin çeviri ve incelemeler mevcuttur. Antik Yunan ile çevre/ekoloji ekseninin kesiştiği nadir noktalarda da kısmi katkılar görülür: Aliagaoglu ve Özkan (2020), polislerin cadde-sokak planlarını, konut dokusunu ve sıhhi tesisat eksikliklerini "kentsel ekoloji" perspektifiyle ele alır; Aydoğan (2023), physis (doğa) kavramının Platon, Aristoteles ve Stoacılarıdaki etik temellendirmesini inceler; Civelekoğlu (2013) ise Antik Yunan tragedyasını "kültürel ekoloji" kuramı üzerinden okur. Ancak bu üç filozofun eserlerini modern çevre sorunları özelinde ve nüfus, ormansızlaşma, sürdürülebilir ekonomi gibi somut başlıklar üzerinden sistematik biçimde inceleyen bir çalışmanın eksikliği hissedilmektedir. Bu makale, söz konusu boşluğu doldurma iddiası taşımaktadır.

Bu makalenin temel argümanı, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in, doğrudan bir 'çevre krizi' kavramına sahip olmasalar da, insanın doğa karşısındaki konumuna ilişkin geliştirdikleri epistemolojik, etik ve politik çerçevelerin, modern çevre sorunlarının felsefi kökenlerini anlamak ve sürdürülebilir bir ilişki modeli inşa etmek için vazgeçilmez bir kaynak sunduğudur. Her bir filozof, bu ilişkiye farklı bir pencere açar: Sokrates, insan bilgisinin ve kontrol iddiasının sınırlarına yaptığı vurguyla bir tür ekolojik tevazunun temelini atar; Platon'un, ideal devlet modelinde sınırlı kaynaklar ve nüfus dengesi, ormansızlaşmanın önlenmesi gibi pratik politika önerileri ekolojik planlama ile ilişkilendirilebilir. Aristoteles ise doğanın ereksel (telos) yapısı ve ortak yarar etiği üzerinden, doğal varlıkların içsel değerini ve kaynakların sorumlu yönetimini savunur. Özellikle Platon ve Aristoteles'in, aşırı nüfusun istikrarsızlığa ve kaynak kıtlığına yol açacağı yönündeki açık uyarıları, günümüzün çetrefilli çevre-toplum sorunlarından birine kadim bir tanı koymaktadır.

İncelemeye konu bu düşünürler, birbirini takip eden ve derinleştiren bir felsefi zincirin halkalarını oluşturur. Sokrates (MÖ 469-399), Atina agorasında bireyin bilgisi ve erdemi üzerine yaptığı radikal sorgulamayla geleneği başlatmış, ancak yazılı hiçbir eser bırakmamıştır; onun öğretisi ve yöntemi, öğrencisi Platon (MÖ 427-347) aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Platon, hocasının eleştirel mirasını alıp onu insanı, toplumu, evreni ve bilgiyi kapsayan sistematik bir felsefeye dönüştürmüştür. Platon'un kurduğu Akademia'nın en parlak öğrencisi olan Aristoteles (MÖ 384-322) ise, hocasının temel ilkelerinden hareket etmekle birlikte, onun idealist metafiziğini daha ampirik ve analitik bir zemine taşımış; böylece doğa ve politika üzerine yeni bir kavrayış geliştirmiştir. Bu tarihsel-felsefi ardıllık, çevreye ilişkin düşüncelerinde de görülür: Sokrates'in açtığı eleştirel yol, Platon'da kurumsal bir siyasete, Aristoteles'te ise doğanın içsel ilkelerine dayanan bir etik-politik yönetim modeline evrilmiştir.

Çalışmanın metodolojisi, bu üç filozofun temel eserlerine (Platon'un Sokrates'in savunması, Devlet, Yasalar ve Timaios'u; Aristoteles'in Fizik, Ruh Üzerine ve Politika'sı) yönelik kavramsal ve metinsel bir analize dayanmaktadır. Metinler, 'doğa' (physis), 'bilgelik' (sophia), 'amaç' (telos), 'ortak yarar' (koinē sympheron), 'ölçü' (metron) ve 'yönetim' (oikonomia) gibi kavramlar etrafında, günümüz çevre felsefesi ışığında yeniden yorumlanmıştır. Bu yorumlama, antik düşünceyi modern kavramlarla zorlama amaçlı değil; aksine, güncel krizimizin tarihsel-felsefi köklerini daha iyi kavrama ve kadim düşünceden bir diyalog partneri olarak yararlanma amacı taşımaktadır.

Makale, önce Sokrates'in insan-merkezci kibre yönelik eleştirisini inceleyecek, ardından Platon'un hem teorik hem de pratik düzlemdeki katkısını analiz edecek, son olarak da Aristoteles'in teleoloji ve politika öğretisinin çevresel çıkarımlarını ortaya koyacaktır.

2. SOKRATES

Modern çevre krizinin ardında yatan nedenlerden biri, insan aklının ve teknolojisinin doğa karşısındaki sınırsız güvenidir. O kadar ki, sanayi devrimi sonrası kontrolsüz büyütülen bu kriz boyunca insanın dünyaya olan sınırsız egemenliği neredeyse bir a priori olarak beyinlere kazınmıştır. Doğaya bu meydan okumanın arkasında bilim ve teknolojinin sağladığı destek yoksayılamaz. İşte bu tutumun fikri arka planı, sofist düşüncesinde görülen insan-merkezli ölçütlerle genealojik olarak ilişkilendirilebilir. Protagoras'ın 'İnsan her şeyin ölçüsüdür' savı (Platon, Theaitetos, 152a), doğayı insan ihtiyaç ve yargılarının ölçülecek bir nesnesine indirgeme riskini taşır. Bu noktada, Sokrates, Platon ve Aristoteles'in doğa tasavvurunun, Sofistlerin radikal öznelliğinden ve 'insan merkezli' (homo-mensura) görece anlayışından keskin bir biçimde ayrıldığını vurgulamak gerekir. Arslan'ın Sofistler ve Sokrates'e ilişkin çözümlemelerinden hareketle, Sofistler, doğayı (physis) insanın keyfi çıkar ve algılarına indirgeyerek modern 'araçsal aklın' ilk emarelerini sergilerken (2006: 28-32); Sokratik gelenek, doğayı kendi içinde bir düzene (cosmos) ve 'ölçüye' sahip, akılla kavranabilir bir yapı olarak yüceltmıştır (2006: 92-105). Sokrates'in felsefi hamlesi, tam da bu noktada, insan-doğa ilişkisinin epistemolojik temellerini radikal bir sorguya açar; bilgi iddialarını sınırlarıyla birlikte düşünmeye çağırır.

Sokrates'in Atina'da 'bilge' sayılan kimseleri sorgulayarak, bildiklerini iddia ettikleri şeyleri aslında bilmediklerini göstermesi, bu hamlenin sahnedeki karşılığıdır. Delphi kahininin onu 'en bilge' göstermesine rağmen Sokrates, bilgeliğini 'yalnızca bilmediğimi biliyorum' formülüyle tarif eder (Platon, Sokrates'in savunması, 21d). Buradaki vurgu, insan bilgisinin sınırlılığıdır; bu sınırlılık kabulünün, doğayı bütünüyle anlaşılabilir ve kontrol edilebilir sayan modern rasyonalist-teknik tahayyüllere karşı erken bir ihtiyat çağrısı anlamına geldiği söylenebilir. Üstelik Sokrates'in sözünü ettiği daimonik uyarı (vicdan/engelleyen iç ses), kimi eylemlerden geri durmayı salık verir. Bu, belirsizlik veya yapılacak bir eylem sırasında 'durdur-düşün' ilkesini destekleyen etik bir fren mekanizmasıdır (Platon, Sokrates'in savunması, 31c-d; 40a-b; Kuçuradi, 1971: 8-9).

Bu epistemik çerçeve, Sokrates'in toplumsal ölçekli tahayyüllerinde de somut karşılıklar bulur. Devlet'te çizilen 'sağlıklı kent' tasviri, yalın ihtiyaçlara dayalı, ölçülü bir hayatı betimlerken; Glaukon'un itirazlarıyla şekillenen 'ateşli kent', lüks, zevk ve artı tüketimin damgasını taşır. Yalın ihtiyaçlardan lükse geçişin toprak genişlemesini ve komşu kaynaklara yönelmeyi tetikleyebileceği uyarısı, tüketim odaklı büyümenin ekolojik maliyetlerine erken bir işaret gibidir (Platon, Devlet, 372a-373e). Sokrates'in burada çizdiği hat basittir: ihtiyaçların sadeliği düşük kaynak baskısına götürürken; lüksün tırmanması genişleme, rekabet ve savaş riski yaratır. Bu okuma, çevre sosyolojisinde tartışılan yeterlilik ve ihtiyaçların sınırlandırılması ilkeleriyle doğrudan temas eder; toplumsal refah ile ekolojik sınırlar arasında kurulacak dengenin ahlâkî ve kurumsal boyutlarını görünür kılar. Görüldüğü üzere Sokrates'in söyleminde modern iktisat teorisine bile göndermeler bulunmaktadır: İhtiyaç, kaynakların yetersizliği ve insanı doğaya saldırtan ihtiraslarının bir sonucu sonsuz olan istekleri. İstek ve ihtiyaç benzese de iki farklı şeydir. İhtiyacınız için makul bir otomobil yeterli olacakken, bir galeri dolusu lüks otomobile sahip olmak isteyebilirsiniz. İşte bu sonsuz istek ve ihtiras ile kaynak yetersizliği, günümüzde de devam eden küresel çatışmanın temel nedenlerinden biridir ve Sokrates'in bu gerilime dikkat çekmesi önemlidir. Ona göre sorunun çözümü için ihtiyaç duyulan şey tevazudan başka bir şey değildir.

Sokrates'in eylem-bilgi bağına kurma ısrarı, Platon'un Gorgias diyalogunda Sokrates'in ağzından belirginleşir. Burada gerçek zanaat (technē) ile öykünme/süsleme arasına açık bir sınır çizilir: zanaat, nedensel bilgiye, amaç-araç uyumuna ve sınır bilincine dayanır; öykünme ise görünüşü parlatır ama hakiki bilgi üretmez (Platon, Gorgias, 464b-466a; 500e-501a). Çevresel müdahaleleri düşündüğümüzde bu ayrım ciddi bir şekilde kendisini göstermektedir. Öyle ki, muhteşem teknik destekli projelerin neredeyse Sokrates'in belirttiği hakiki bilgi ortaya koyamama sorunsalı tartışılmaktadır. İklim

mühendisliği ya da mega altyapı gibi büyük ölçekli girişimler çoğu kez örtük bir 'tam bilgi/tam kontrol' varsayımıyla hareket eder; Sokratesçi bakış ise meşruiyeti nedensel yeterlilik, öngörü ve sınır tanıma koşullarına bağlar. Buradaki güçlük, öykünme/süslemenin çağdaş karşılığını belirlemektir. Platon'da öykünme, teknik bilgiye dayanmayan fakat teknikmiş gibi görünen etkinliktir; başka bir deyişle, epistemik temeli olmayan bir "mış gibi yapma" pratiğidir. Bu çerçevede, çevresel müdahaleler bağlamında öykünme, doğrudan "yanlış teknoloji" değil; bilgi yeterliliği ve sınır bilinci eksikken, teknik kesinlik iddiasıyla sunulan girişimler olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla sorun, iklim mühendisliği ya da mega projelerin kendisi değil, bu girişimlerin sıklıkla tam bilgi, öngörülebilirlik ve kontrol varsayımlarıyla temellendirilmesidir. Bu durumda proje, biçimsel olarak bir technē gibi görüne de, Platon'un ölçütlerine göre öykünmeye yaklaşır: çünkü nedensel bütünlüğü tam kavranmamış, uzun vadeli etkileri belirsiz ve sınırları yeterince tanınmamış bir müdahale, görünüşte teknik olsa da hakiki bilgi üretme ve güvenilir yönlendirme kapasitesinden yoksundur.

Sokrates'in kurumsal bağlama bakışı da çevresel müştereklerin yönetimiyle ilişkilendirilebilir. Kriton'da ileri sürdüğü yasalara bağlılık gerekçesi, çoğu zaman yalnızca devlete itaati temellendiren bir tutum olarak okunur; oysa bu yaklaşımın daha derininde, ortak yaşamın ancak bireysel eğilimleri aşan bağlayıcı bir normatif çerçeve içinde sürdürülebileceği düşüncesi yer alır. Nitekim nomos'un bireysel çıkarlar karşısındaki üstünlüğünü savunması, kamusal bağlayıcılık olmaksızın ortak iyinin korunamayacağı fikrine dayanır (Platon, Kriton, 50a-54d). Bu açıdan bakıldığında, çevresel tahribatın çoğu durumda yalnızca teknik yetersizlikten değil, aynı zamanda kolektif eylem açığından, denetim eksikliğinden ve kurumsal zafiyetten beslendiği görülür.

Hava, su ve toprak gibi müşterekler, bireylerin kısa vadeli yarar hesaplarına bırakıldığında aşınmaya açık hâle gelir; bu nedenle onların korunması, yalnızca ahlâki iyi niyete değil, aynı zamanda herkes için bağlayıcı kurallara, adil sınırlamalara ve kamusal sorumluluk bilincine ihtiyaç gösterir. Sokrates'in nomos lehine yaptığı tercih, bu bakımdan, bireysel tercih ile ortak kaynakların korunması arasındaki gerilimi bastırmak yerine, onu adalet temelinde düzenleme çabası olarak okunabilir (Arslan, 2006:139-149). Böylece yasa, salt kısıtlayıcı bir dış otorite değil, ortak yaşamı ve müştereklerin sürdürülebilirliğini mümkün kılan kurucu bir ilke hâline gelir.

Bununla birlikte, Sokrates'in insanın içsel düzensizliğine ve denetlenmediği takdirde ortaya çıkabilecek yıkıcı sonuçlara ilişkin farkındalığı, çevresel sorunlar bakımından ayrıca önemlidir. Yasa dışı eylemlerin sonradan cezalandırılması elbette gereklidir; ancak doğaya ve çevreye verilen zararların, özellikle güçlü ekonomik çıkarların söz konusu olduğu durumlarda, yalnızca yaptırım tehdidiyle bütünüyle önlenebileceğini düşünmek fazlasıyla iyimser olur. Çevre hukukunda "kirleten öder" ilkesine benzer biçimde bir tazmin mantığı işletilse bile, asıl sorun çoğu kez kirlenmenin kendisinin ortadan kaldırılamamasıdır. Zararın bedeli failden tahsil edilse de, kirlenmenin sonuçları çoğu zaman ona maruz kalan toplulukların, ekosistemlerin ve gelecek kuşakların üzerinde kalır. Bu nedenle kirlenmeyle mücadele büyük önem taşımakla birlikte, gözden kaçırılmaması gereken husus, çevresel bozulmanın her zaman eski hâline döndürülemeyeceğidir. Tam da bu yüzden çevre etiği ve hukukunda esas mesele, yalnızca zarar meydana geldikten sonra bedel ödetmek değil, geri döndürülemez tahribatı önleyebilecek sınır koyucu ve önleyici bir adalet anlayışı geliştirmektir.

Sokrates'in felsefi mirası yalnızca soyut metafizik ilkeler veya ideal devlet tasarımları düzeyinde kalmaz; gündelik iktisadî, ekolojik ve tarımsal pratikler üzerinden de derinlikli bir okumaya elverişlidir. Ksenophon'un (2020) Oikonomikos metninde karşımıza çıkan Sokrates, ev idaresi (oikonomia) ve tarımsal üretim üzerine odaklanırken; insanı doğanın üzerinde bir tahakkümcü değil, mevsimlerin ritmine uyum sağlayan ve toprağı adeta "öğretici bir ortak" (pedagojik bir özne) olarak gören bir aktör olarak konumlandırır. Bu bağlamda toprak, insana sınırlarını ve ölçülülüğü öğreten bir ekolojik aynadır.

Diğer taraftan Ksenophon'un (1994) Memorabilia (Sokrates'ten Anılar) eserindeki Sokrates ise kendi kişisel yaşam pratiğinde somutlaştırdığı basitlik, öz-sınırlama ve tutumluluk ile bu felsefenin yaşayan kanıtı haline gelir. Buradaki kritik eşik, sôphrosynê (ölçülülük/öz-denetim) erdeminin soyut bir ahlak

yasası olmaktan çıkıp, model teşkil etme yoluyla toplumsal davranış kalıplarına sirayet edebilecek dönüştürücü bir eyleme (praxis) evrilmesidir.

Günümüz çevre sosyolojisi ve ekolojik iktisat teorileri açısından bu izlek, hayati bir epistemolojik zemin sunar: Ekolojik normların sadece yasal zorunluluklarla değil, erdem temelli örnek alma ve taklit süreçleriyle toplumsallaşabileceğini gösterir. Sokrates'in bu pratik felsefesi, modern tüketim toplumunun antitezi olan ve bugünün yeşil politikalarda sıkça tartışılan "yeterlilik kültürü" (sufficiency culture) kavramının tarihsel ve sosyolojik olarak ne kadar köklü toplumsal temellere dayanabileceğini gözler önüne sermektedir.

3. PLATON

Platon'un felsefi evrimi, hocası Sokrates'in bireysel-ahlaki sorgulamasından taşarak toplumun (polis) ve evrenin (kosmos) bütüncül düzenine (taxis) uzanır. Bu makrokozmos düzen arayışı, onu insanın doğal çevresiyle kurduğu ilişkiyi de sistematik biçimde düşünmeye sevk eder. Platonik yazında çevresel faktörler iki ana düzlemde kristalize olur: İlki, varlığın ontolojik yapısına ilişkin metafizik kuramında; ikincisi ise ideal devletin inşasına dair somut, kurumsal-politik tasarımlarında. Devlet'teki ünlü mağara alegorisi, duyularla algıladığımız fiziksel dünyanın gerçekliğin yalnızca silik ve değişken gölgeleri olduğunu ileri sürer (Platon, Devlet, 514a-517a). Bu radikal epistemolojik ikilik, maddi doğayı aşkın İdealar dünyasının "kusurlu bir kopyası" olarak konumlandığı gerekçesiyle, çevre felsefesinde doğayı araçsallaştıran ve değersizleştiren antroposentrik (insan merkezli) bir geleneğin kökeni olarak okunma riski taşır. Ne var ki Timaios diyalogu, bu tek yanlı anti-ekolojik okumayı boşa çıkaracak güçlü bir söylem sunar. Evren burada akıllı bir zanaatkar (Demiurgos) tarafından kaostan düzene geçirilen, kendi içinde "canlı, ruh sahibi ve akıllı bir organizma" olarak tasarlanır (Platon, Timaios, 30b). Entelektüel açıdan asıl dönüştürücü uğrak, kozmik düzenin saf bir dayatmayla değil, aşkın aklın (nous) maddi dünyanın içsel zorunluluğunu (anankē) "ikna etmesi" yoluyla kurulmasıdır (Platon, Timaios, 47e-48a). Oluşun ve maddenin üzerinde şekillendiği o gizemli alıcı/zemin (chōra) ise düzenin sınırlarını çizen biyofiziksel sahneyi tanımlar (Platon, Timaios, 49a-52d). Son tahlilde Platonik kozmoloji, teleolojik (amaşsal) düzen fikrini malzemenin ve mekânın direnciyle, yani fiziksel sınırlılık bilinciyle dengeler. Çevre politikası ve ekolojik planlama açısından bu sentez, doğayı sınırsızca dönüştürülebilecek ham bir kaynak olarak gören modern tiranlığa karşı; ekosistemin içsel dirençlerini, biyofiziksel kısıtlarını ve taşıma kapasitesini gözetken aşkın ama "sınırlara saygılı" bir rasyonelliği çağrıştırmaktadır.

Platon'un ideal devlet tasarımının kalbinde ölçü (metron) ve ölçülülük (sōphrosynē) bulunur. Devlet'te kentin 'tek ve yekpare' kalacak bir büyüklükte tutulması gerektiği vurgusu, siyasal birliğin ve istikrarın 'ne çok küçük ne de çok büyük' bir ölçekle mümkün kılınabileceğini ima eder (Platon, Devlet, 423b). Ölçeğe ilişkin bu hassasiyet, nüfus-kaynak dengesine bağlandığında 'sağlıklı kent' ile 'ateşli kent' karşıtlığında somutlaşır: yalın ihtiyaçlara dayalı ölçülü düzen düşük kaynak baskısı üretirken; lüks ve artı tüketim genişlemeyi, komşu topraklara yönelmeyi ve savaş riskini artırır (Platon, Devlet, 372a-373e). Bu hat, modern çevre sosyolojisinin yeterlilik ve ihtiyaçların sınırlandırılması tartışmalarıyla doğrudan temas eder; toplumsal refah ile ekolojik sınırlar arasındaki dengenin ahlâkî ve kurumsal boyutlarını görünür kılar.

Platon'un teorik düzeyde temellendirdiği bu sınırlar bilinci, Yasalar diyalogunda somut, kurumsal ve ekolojik bir planlama modeline dönüşür. Eserdeki ünlü 5040 yurttaş hanesi (oikos) tasarımı, her haneye eşit toprak payı (klēros) tahsisi ve bu nüfus/hane sayısının ne artmasına ne de azalmasına izin verilmemesi gibi radikal hükümler; aslında modern ekoloji teorisindeki "ekosistemin taşıma kapasitesi" (carrying capacity) ve nüfus-kaynak dengesini kurumsal olarak güvenceye alma çabasıdır. Platon bu katı demografik statükoyle, bir yandan tarımsal kaynakların biyofiziksel sınırlılığını gözetirken diğer yandan ekolojik ve toplumsal istikrarı dinamitleyecek olan mülkiyet yoğunlaşmasını ve toprak parçalanmasını önlemeyi amaçlar (Platon, Yasalar, 737e-738b; 739a-d). Bu yönüyle model, ekolojik iktisadın modern "durağan durum ekonomisi" (steady-state economy) fikrinin antik bir öncülü olarak okunabilir.

Keza kent için coğrafi yer seçimi (topos) tartışılırken, yerleşimin denize aşırı yakın olmaması gerektiği yönünde, adeta erken bir eko-politik mekânsal kısıt getirilir. Platon'un perspektifinde deniz, sadece bir su kütlesi değil; kontrolsüz ticari akışları, spekülâtif kazanç hırsını, lüks tüketim arzusunu (tryphē) ve toplumsal homojenliği bozacak yabancı etkileri kente taşıyan akışkan ve tekinsiz bir mecradır. Denizin bu baştan çıkarıcı karakteri, toplumsal ve ruhsal dengenin harcı olan ölçülülük (sōphrosynē) içten içe zayıflatma potansiyeli taşır. Dolayısıyla filozof, dış dünyaya ve pazar dinamiklerine bağımlı, kontrolsüz bir "erişilebilirlik" (ve bunun yaratacağı ekolojik bağımlılık) yerine; gücünü topraktan ve sınırlılıktan alan, içsel ve ekolojik bir "özyeterlilik" (autarkeia) ile coğrafi sınırlar arasında hassas bir denge arar (Platon, Yasalar, 704a-705b). Bu yaklaşım, modern yeşil düşüncenin küreselleşme karşıtı yerelleşme ve tüketim çılgınlığına karşı mekânsal bariyerler üretme tezleriyle çarpıcı bir paralellik gösterir.

Filozofun bu 'deniz kehaneti', dönemin tarihsel tecrübelerinden bağımsız soyut bir endişe değildir; aksine, Atina'nın bir deniz imparatorluğuna (thalassokrazi) dönüşerek lüks, emperyalist hırs ve nihayetinde savaşla çöküşe sürüklenmesinin yarattığı tarihsel travmanın bir çıktısıdır. Nitekim Platon Gorgias'ta (518e-519a) kenti tersaneler ve limanlarla dolduranları toplumu ölçülülükten mahrum bırakmakla suçlarken; öğrencisi Aristoteles de Politika'da denizin getireceği spekülâtif nüfus ve pazar dinamiklerine karşı liman ile kent merkezi arasına mekânsal bariyerler konulmasını salık verecektir (Aristoteles, Politika, 1327a). Antik felsefedeki bu ortak refleks, coğrafi kısıtların toplumsal yapıyı ve ahlaki sürdürülebilirliği nasıl doğrudan biçimlendirdiğine dair en somut antik kanıttır.

Platon'un çevreye yönelik bu bütüncül sezgisinin en somut tezahürlerinden biri Kritias'ta karşımıza çıkar: Platon, Kritias diyalogunda Attika bölgesinin ormansızlaşmasını, toprak erozyonunu ve kaynakların kurumasını ayrıntılı biçimde ele alır; bu pasajda orman örtüsü, toprağın su tutma kapasitesi ve kaynak sularının sürekliliği arasındaki ekosistemik zincir açıkça kurulur. (Platon, Kritias, 111b-d). Devamla (Platon, Kritias, 111d-112a), Attika bölgesinin geçmişteki mikro-klimatik verimliliğinin, zamanla üst toprak aşınması ve pınarların kurumasıyla nasıl bir yıkıma uğradığı betimlenir. Yamaçlardaki tarımsal kullanım izleri ve su kaynaklarının zayıflaması, toprak-su döngüsündeki yapısal bozulmanın fiziksel birer kanıtı olarak sunulur. Bu iki alıntı birbirini tamamlayacak şekilde çözümlendiğinde, Platon'un kurucu felsefesinde yalnızca normatif ve kurumsal bir toplum sözleşmesi inşa etmekle kalmadığı, bu sistemin üzerine oturduğu ekolojik ekosistemi de hayati bir kurucu unsur olarak gördüğü anlaşılır. Son tahlilde, Platonik düşüncenin omurgasını oluşturan kozmik ölçü (metron) ilkesi, doğadaki bu hassas dengeden beslenerek insan evreninde ikili bir düzeyde cisimleşir: Bireysel sahada etikte ölçülülük (sōphrosynē), toplumsal ve kurumsal sahada ise düzeni sağlayan yasa (nomos). Dolayısıyla doğadaki ölçsüzlük ve ekolojik tahribat, özünde insan ruhundaki ve devlet yapısındaki adalet ile denge eksikliğinin makro düzeydeki kaçınılmaz bir yansımasından başka bir şey değildir.

4. ARISTOTELES

Platon'un öğrencisi Aristoteles, doğa meselesine daha ampirik, gözleme dayalı ve analitik bir yaklaşım getirir. Felsefesi, doğayı salt insan kullanımına açık bir araçlar bütünü olarak değil, kendi içinde düzenli, amaçlı ve anlaşılabilir süreçlerden oluşan bir bütünlük olarak kavramayı mümkün kılan sistematik bir çerçeve sunar. Aristoteles'e göre doğayı anlamanın yolu, varlıkların oluş ve değişimlerini açıklayan dört nedeni birlikte dikkate almaktan geçer: maddî neden (hyle), biçimsel neden (eidos), hareket ettirici neden (kinoun) ve erek neden (telos). Bu nedenler arasında özellikle erek neden, doğal süreçlerin yönünü ve anlamını belirleyen temel ilkedir (Aristoteles, Fizik, 194b-195a). Doğada meydana gelen hiçbir oluş bütünüyle rastlantısal değildir; aksine her şey belirli bir amaca yönelmiş görünür (Aristoteles, Fizik, 199a-199b). Bu çerçevede Aristotelesçi düşüncede sıkça verilen örneklerden biri, meşe palamudunun ereğinin yetkin bir meşe ağacına dönüşmesi olarak ifade edilir. Bu gelişim, potansiyelden (dynamis) gerçekleşmeye (energeia) doğru yönelen doğal bir süreci anlatır.

Aristoteles'in meşhur ilkesi olan "doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz" (physis ouden matēn poiei), doğadaki organik yapıların ve işlevsel ilişkilerin rastgele değil, belirli bir amaca hizmet edecek şekilde düzenlendiğini ifade eder. Bu ilke, özellikle biyolojik incelemelerinde belirginleşir; örneğin hayvanların

organları ve yönelimleri, yalnızca var olmak için değil, belirli işlevleri yerine getirmek ve amaçlı hareket etmek üzere yapılandırılmıştır (Aristoteles, Ruh Üzerine, 413a-415a). Bu yaklaşım, doğada gereksiz fazlalık veya israfın bulunmadığına ilişkin güçlü bir rasyonalite varsayımı ortaya koyar ve doğayı akli olarak kavranabilir bir düzen olarak temellendirir. Aynı zamanda bu teleolojik bakış, doğadaki varlıkların değerini yalnızca insan yararına indirgemekten kaçınarak, onların kendi içsel amaçlarını gerçekleştirme derecelerine göre değerlendirmeyi mümkün kılar. Böylece Aristotelesçi doğa anlayışı, modern çevre etiği tartışmalarına da zemin oluşturabilecek içsel değer fikrinin erken bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

Aristoteles bu içsel amaçlılığı, canlı varlıkları açıklarken geliştirdiği ruh (psychē) öğretisiyle temellendirir. Ruh Üzerine adlı eserinde ruhu, doğal, organik bir beden ilk etkinliği (entelecheia) olarak tanımlar; bu, ruhun canlılığı mümkün kılan ve bedeni işlevsel kılan ilke olduğunu gösterir (Aristoteles, Ruh Üzerine, 412a20-27). Ona göre canlılar, sahip oldukları ruh yetkinliklerine göre hiyerarşik bir düzen içinde yer alır: Bitkilerde beslenme ve üreme yetisi (threptikon) bulunurken, hayvanlarda buna ek olarak duyuşsal algı ve hareket yetileri vardır; insan ise tüm bu yetileri kapsamakla birlikte aklî düşünme (nous) kapasitesiyle ayrılır (Aristoteles, Ruh Üzerine, 413a-415a). Bu hiyerarşi, Aristoteles'in doğayı bütünlük içinde ama dereceli bir yapı olarak kavradığını gösterir.

Hayvanlardaki bu hareket yetisinin işleyiş biçimi de aynı içsel düzen mantığına tabidir. Hayvanların Hareketleri Üzerine'de Aristoteles, kendi kendini hareket ettiren canlı bedeni, iyi yönetilen bir kente benzetir: tıpkı düzeni bir kez kurulmuş bir poliste her görevin başında ayrı bir hükümdarın durmasına gerek kalmaması gibi, bedendeki her organ da kendi işlevini ruhun her noktada bulunmasına ihtiyaç duymadan, doğası gereği kendiliğinden yerine getirir; ruh yalnızca yönetici merkezde, kalpte bulunur, diğer organlar ise ona doğal bir bağlılıkla eklenmiş olarak yaşarlar (Aristoteles, Hayvanların Hareketleri Üzerine, 703a28-b2). Bu benzetme, ruh hiyerarşisinin salt biyolojik bir sınıflandırma olmadığını; Aristoteles'in canlı bedeni de, devleti de aynı ölçülülük ve işbölümü ilkesiyle, yani her parçanın kendi doğal payına razı olduğu bir düzen olarak kavradığını gösterir.

Özellikle dikkat çekici olan, bitkilerin dahi yalnızca edilgen maddeler olarak değil, kendi içsel yönelimi ve amaçlılığı olan canlı varlıklar olarak ele alınmasıdır. Bitkilerde bulunan besleyici ilkenin kabulü, onların salt araçsal varlıklar olarak görülmesine karşı önemli bir ontolojik temel sunar (Aristoteles, Ruh Üzerine, 412a-413b). Bu yaklaşım, canlılığın en basit biçimlerinde dahi bir tür içkin düzen ve yönelimin bulunduğunu vurgulayarak, doğaya yönelik indirgemeci bakışların ötesine geçer. Sonuç olarak Aristoteles'in doğa anlayışı, hem varlıkların kendi içsel bütünlüğünü hem de doğanın genel düzenini anlamaya yönelik kapsamlı ve tutarlı bir metafizik çerçeve sunar; bu çerçeve, günümüzde doğa, çevre ve canlılık tartışmalarına hâlâ güçlü kavramsal araçlar sağlamaktadır.

Aristoteles, toplumsal ve siyasal düzlemde de amaç (telos) ile ölçek kavrayışını birleştirir. Politika'da polis'in 'yaşamak için ortaya çıkıp iyi yaşamak için var olduğunu' ve kendini özyeterlilik (autarkeia) ile tanımladığını vurgular; böylece sürdürülebilirliğin amaç boyutu, siyasal ölçek ve kurumsal tasarım ile irtibatlandırılır (Aristoteles, Politika, 1252b-1253a). İktisadî düzlemde, doğal iktisat (oikonomia) ile sınırsız servet edinme sanatı (chrēmatistikē) arasında kesin bir ayrım yapar: oikonomia, insan yaşamı için gerekli olanla yetinme sanatıdır ve doğaldır; chrēmatistikē ise sınırsız artış peşinde olduğundan doğaya aykırıdır (Aristoteles, Politika, 1256b-1257b). Aynı bağlamda faiz ve paradan para kazanmayı da 'doğal olmayan' edinme biçimleri arasında sayar (Aristoteles, Politika, 1258b). Bu ayrım, tüketim hırsının sınırsızlığı ile doğal ihtiyaçların sınırlılığı arasındaki gerilimi açık eder ve sürdürülemez tüketim düzenine yönelik erken bir eleştiri olarak okunabilir.

Özel mülkiyet konusunda Aristoteles'in tutumu dengelidir: Mülkiyetin özel olması, kullanımının ortak yarara hizmet etmesi gerektiği fikriyle birlikte savunulur. 'Doğru' yönetim biçimleri ortak yararı (koinē sympheron) gözetirken, sapkın biçimler özel çıkara hizmet eder (Aristoteles, Politika, 1261b-1263a; 1279a). Bu çizgi, ormanlar ve meralar gibi ortak havuz kaynaklarının (commons) sorumlu sahiplik ve kamusal yarar ilkeleriyle yönetilmesine yönelik güçlü bir sezgi sunar. Ayrıca Aristoteles, ölçek

meselesinde de açıktır: Kentin büyüklüğü ne çok büyük ne çok küçük olmalıdır; kendi kendine yeterlilik için uygun bir orta ölçek gerekir. Toprak ve nüfus bu ölçekle uyumlu olmalı; denize erişim faydalıdır ama lüks ve aşırı tüketimi körükleyebileceği için ölçülü tutulmalıdır (Aristoteles, Politika, 1326a-1327b). Nüfus, toprak ve erişilebilirlik arasında ölçek duyarlı bir denge aranması, çevresel sürdürülebilirliğin siyasal mimarisi açısından uyarıcıdır.

Aristoteles'in konumu kimi zaman paradoksal görülür: Bir yandan teleolojiyle doğanın içsel amaçlılığını ve görelî değerini vurgular; öte yandan Politika'da bitkilerin hayvanlar, hayvanların da insan için olduğu yönündeki hiyerarşik ifadeleri (Aristoteles, Politika, 1256b) antroposentrik bir okuma davet eder. Bu gerilim, Aristoteles'in yönetim etiği dikkate alındığında yumuşar: Doğru yönetim, yalnızca yönetenin değil, yönetilenin iyiliğini gözetir; ortak yarar ilkesi bunun ölçüsüdür (Aristoteles, Politika, 1279a). Ayrıca Nikomakhos'a Etik'te pratik bilgelik (phronēsis) ve ölçülülük (sōphrosynē), değişken koşullarda 'doğru ölçü'ye isabet etmenin erdemsel dayanaklarıdır; bu, çevresel belirsizliklerde ihtiyatlı karar vermeyi normatif olarak temellendirir (Aristoteles, Nikomakhos'a Etik, II.6, 1106b36-1107a8; VI.5, 1140a24-b12). Böylece insanın doğa üzerindeki konumu, Aristoteles'te mutlak bir tasarruf hakkı değil; akıllı, ölçülü ve ortak yararı hedefleyen bir yönetim sorumluluğu olarak okunabilir.

5. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ, ELEŞTİRİLER VE MODERN ÇEVRE DÜŞÜNCESİYLE DİYALOG

Üç filozof arasında diyalektik bir ilerleme görülür. Sokrates, bir 'ön koşul' sunar: epistemolojik tevazu; Platon, bu sorgulama ışığında kurucu bir politik düzen önerir; Aristoteles ise bu düzeni, doğanın kendi içsel ilkelerine saygı duyan bir çerçeveye oturtur. Antik Yunan'da physis (doğa) ile nomos (yasa/kültür) arasındaki gerilimin, insanın doğadaki yerini tanımlama çabasının ilk ve temel ifadesi olduğu söylenebilir. Bu çalışmada incelenen Sokrates, Platon ve Aristoteles üçlüsü, tam da bu gerilimin etik, politik ve metafizik boyutlarını nasıl şekillendirdiklerini göstermektedir.

Platon ile Aristoteles'in kaynak yönetimi ve nüfus politikalarına ilişkin yaklaşımları, salt ekolojik bir kaygının ötesine geçerek, sosyal ve etik bir 'iyi yaşam' (eu zēn) vizyonu ile bütünleşir. Platon'un nüfus ve ölçek hassasiyeti, yalnızca fiziksel kaynakların korunması için değil, aynı zamanda yurttaşların birbirini tanıyabileceği ve karşılıklı sorumluluk bağlarının güçlü kalabileceği bir topluluk (koinōnia) yaratmak amacını taşır (Platon, Devlet, 423b). Aristoteles'in ideal kent için öngördüğü 'hem herkesin birbirini tanıyabileceği kadar küçük, hem de kendi kendine yetecek kadar büyük' olma ölçütü de bu sosyal idealin bir yansımasıdır (Aristoteles, Politika, 1326b). İlginçtir ki, Diogenes Laertius'un aktardığı bir anekdota göre Aristoteles, büyük bir kente ait olmakla övünen birine şu yanıtı vermiştir: 'Asıl bakılması gereken bu değil; büyük bir ülkeye layık olan kim, odur.' (Laertius, 1925, V.19). Bu tavır, aşırı kalabalık ve yabancılaşmış kent yaşamına örtük bir etik eleştiri olarak okunabilir. Böylece her iki filozof da sürdürülebilirliği yalnızca ekolojik denge değil, ölçülü, tanışıklığa ve sorumluluğa dayanan toplumsal yaşamın vazgeçilmez koşulu olarak kavramsallaştırır.

Öte yandan, bu düşünürleri modern çevrecilik savunucuları olarak okumak tarihsel bağlamı ihmal etme tehlikesi taşır. Ciddi eleştiriler mevcuttur: (i) Üçünde de belirgin bir antroposentrizm vardır; Aristoteles'in 'bitkiler hayvanlar, hayvanlar da insanlar için vardır' ifadesi bu durumu açıkça gösterir (Aristoteles, Politika, 1256b). (ii) Platon ve Aristoteles'in ideal toplum modelleri köleliği doğal kabul eder; bu, 'çevresel adalet'le bağdaşmaz. (iii) Platon'daki metafizik ikicilik, fiziksel dünyayı İdealar'ın gölgesi saydığı ölçüde doğayı değersizleştirme riski taşır. Bu eleştiriler, çevreci potansiyelin belirli tarihsel ve kavramsal sınırlar içinde kaldığını hatırlatır.

Buna rağmen antik düşüncenin gücü, modern sorunların altında yatan kavramsal çatışmaları erkenden teşhis etmesi ve bunlara farklı çözüm yolları önermesidir. Bu bağlamda her bir filozofun yaklaşımı, modern çevre etiği okullarıyla verimli bir diyalog potansiyeli taşır: Sokrates'in epistemik sorgulaması, teknolojik çözümlerdeki aşırı güvene eleştirel yaklaşan 'ihtiyat ilkesi' için felsefi bir dayanak sağlar; Platon'un devlet merkezli, düzenleyici ve planlamacı yaklaşımı, çevre politikalarında kamusal

düzenlemeyi savunan ekososyalizm ve ‘yeşil devlet’ görüşleriyle analojik bir yakınlık taşır; Aristoteles’in teleolojik doğa anlayışı, doğanın insan çıkarından bağımsız içsel değerini vurgulayan Derin Ekoloji ile yankılanır. Ayrıca onun ‘özel mülkiyet, ortak kullanım’ ilkesi, ortak havuz kaynakları (commons) yönetimi teorileriyle kesişir (Aristoteles, Politika, 1261b-1263a; 1279a). Bu bağlantılar kurulurken antik kavramlara (archōn, politikos, eu oikonomia ve koinē sympheron) sadık kalınmış; modern ‘korumacı yönetim’ ve ‘sürdürülebilirlik’ terimleri ise tarihsel mesafe korunarak yalnızca karşılaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

6. SONUÇ

Bu çalışma, Sokrates, Platon ve Aristoteles’in doğaya ilişkin açık bir “çevre teorisi” geliştirmemiş olsalar da, insan-doğa ilişkisini düzenleyen temel ilkelere dair güçlü bir felsefi zemin sunduklarını göstermektedir. Bu zemin, doğrudan ekolojik krizlere yönelik çözümler üretmekten çok, bu krizlerin ortaya çıkmasına imkân veren düşünme biçimlerini sorgulamayı mümkün kılar. Bu anlamda antik düşünce, modern çevre sorunlarına teknik yanıtlar sunmaktan ziyade, bu sorunların altında yatan epistemolojik, etik ve kurumsal kabulleri görünür kılan eleştirel bir perspektif işlevi görür.

Sokrates’ten Aristoteles’e uzanan hat, ilk bakışta birbirini tamamlayan üç ayrı yaklaşım gibi görünse de, daha yakından incelendiğinde ortak bir felsefi omurga etrafında birleşir: insanın kendini sınırlaması gereği. Sokrates bu sınırı bilgi alanında kurarak insanın bilme ve kontrol iddiasını askıya alırken; Platon arzuların ve toplumsal büyümenin disipline edilmesi gerektiğini vurgular; Aristoteles ise doğal süreçlerin içkin amaçlılığına işaret ederek insan müdahalesine ontolojik bir sınır çizer. Bu üçlü yaklaşım, farklı düzlemlerde işlese de, insanın doğa karşısındaki konumunu sınırsız hâkimiyet değil, ölçü, denge ve sınır içinde kavrar.

Bu çerçevede dikkat çekici olan, antik düşüncede doğa sorunlarının hiçbir zaman yalnızca “doğaya ilişkin” olarak ele alınmamasıdır. Aksine doğaya yönelik her bozulma, insanın bilgi anlayışı, arzu ekonomisi ve siyasal örgütlenmesiyle doğrudan ilişkilendirilir. Sokrates’te yanlış eylemin kaynağı bilgi iddiasındaki aşırılık; Platon’da ekolojik dengesizlik, ölçsüz arzuların ve kontrolsüz büyümenin sonucu; Aristoteles’te ise doğanın amaçlı yapısından kopan bir kullanım anlayışının ürünüdür. Bu bakımdan çevresel kriz, antik düşüncede dışsal bir problem değil, insanın kendini ve sınırlarını kavrayamamasının çok katmanlı bir sonucu olarak görünür hale gelir.

Bu çalışmanın bir diğer bulgusu, sürdürülebilirlik fikrinin antik metinlerde yalnızca bireysel erdem düzeyinde değil, aynı zamanda kurumsal ve mekânsal düzenlemeler üzerinden düşünülmüş olmasıdır. Ölçek, nüfus, mülkiyet ve siyasal örgütlenmeye ilişkin tartışmalar, insan-doğa ilişkisinin yalnızca etik bir mesele değil, aynı zamanda kolektif eylem ve yönetim problemi olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu yönüyle Sokrates, Platon ve Aristoteles’in önerileri, modern çevre politikalarının karşı karşıya olduğu en temel gerilimlerden biri olan bireysel sorumluluk ile kurumsal düzenleme arasındaki ilişkiyi erken bir biçimde kurar.

Bununla birlikte, bu düşünürleri doğrudan çevreci filozoflar olarak konumlandırmak mümkün değildir. Antik metinlerdeki antroposentrik eğilimler, hiyerarşik doğa tasavvuru ve köleliğin kabulü, bu mirasın modern çevre etiği açısından sınırlarını belirler. Ancak bu sınırlılıklar, söz konusu düşüncenin değerini azaltmak yerine, onu tarihsel bağlamı içinde yeniden değerlendirmeyi gerektirir. Zira bu metinler, doğaya içkin bir değer atfetme ya da türler arası eşitlik savunusu üretmemiş olsalar da, insanın doğa üzerindeki tasarrufunu sınırlandıran güçlü kavramsal araçlar sunarlar.

Son tahlilde, Sokrates, Platon ve Aristoteles’in ortaya koyduğu perspektif, çevresel sürdürülebilirliği yalnızca teknik çözümlerle ele alınabilecek bir sorun olarak değil, insanın bilgi anlayışı, değer sistemi ve toplumsal örgütlenme biçimiyle yakından ilişkili bir mesele olarak kavrar. Bu yaklaşım, günümüz çevre krizlerini yalnızca politika ve teknoloji düzeyinde çözmeye yönelen yaklaşımların ötesine geçerek, daha temel bir soruyu gündeme getirir: İnsan doğa karşısında ne yapmaması gerektiğini ve hangi sınırlar

içinde hareket etmesi gerektiğini nasıl belirleyecektir? Antik düşüncenin kalıcı katkısı, tam da bu soruyu ısrarla açık tutmasında yatar.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, Antik Yunan düşüncesinde insan-doğa ilişkisini çevre sosyolojisinin temel tartışma başlıkları çerçevesinde ele alarak mevcut değerlendirmelere bütüncül bir okuma önermesinde bulunmasında yatmaktadır. Bu yönüyle çalışma, klasik metinlerde yer alan dağınık kavrayışları belirli tematik başlıklar altında bir araya getirerek, modern çevre tartışmaları ile antik felsefe arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki literatürde sınırlı biçimde ele alınan bu kesişim alanına mütevazı bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

- Aliagaoglu, A. ve Özkan, O. (2020). Antik Yunan Kentlerinin (Polis) Kentsel Ekoloji Perspektifiyle Değerlendirmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(43), 1-12.
- Aydoğan, E. (2023). Antik Çağ'da Phûsis ve Etik: Platon, Aristoteles ve Stoacılar. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(3), 242-250.
- Aristoteles. (1997). Fizik (Çev. S. Babür). Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1998). Politika (Çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2001). Ruh üzerine (Çev. Z. Özcan). Alfa Yayınları.
- Aristoteles. (2014). Nikomakhos'a Etik (Çev. S. Babür). BilgeSu Yayınları.
- Aristoteles. (2021). Hayvanların Hareketleri Üzerine. (Çev. F. Akderin). Say Yayınları.
- Arslan, A. (2006). İlkçağ Felsefe Tarihi (Cilt 2: Sofistlerden Platon'a). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Civelekoğlu, F. (2013). Antik Yunan Trajedisi ve Kültür Ekolojisi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6).
- Ksenophon. (1994). Sokrates'ten Anılar (Memorabilia) (Çev. C. Şentuna). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ksenophon. (2020). İktisat Üzerine (Oikonomikos) (Çev. A. Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (1971). İnsan ve Değerleri. Yankı Yayınları.
- Laertius, D. (1925). Lives of the eminent philosophers (Çev. R. D. Hicks). Harvard University Press.
- Platon. (1995). Theaitetos. (Çev. M. Gökberk). Diyaloglar 2 içinde. Remzi Kitabevi.
- Platon. (1997). Sokrates'in Savunması (Çev. N. Ş. Kösemihal). Sosyal Yayınlar.
- Platon. (2006). Kriton (Çev. F. Akderin). Say Yayınları.
- Platon. (2006). Yasalar (Çev. C. Şentuna & S. Babür). Kabalcı Yayınevi.
- Platon. (2011). Gorgias (Çev. M. Rifat & S. Rifat). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2012). Kritias (Çev. F. Akderin). Say Yayınları.
- Platon. (2015). Timaios. (Çev. F. Akderin). Say Yayınları.
- Platon. (2018). Devlet (Çev. S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.